

Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću

Hospitalci su na hrvatski prostor došli krajem XII. ili početkom XIII. stoljeća; točan datum njihovog dolaska nije moguće odrediti, a nije jasan niti raspored njihovih posjeda. Njihovi su posjedi bili mnogo manji od templarskih, ali su se ipak s vremenom širili. Uživali su zaštitu brojnih vladara iz dinastije Arpadovića, od kojih su ih mnogi bogato darivali. Unutar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva bili su organizirani u Ugarsko-slavonsku provinciju. Nakon ukinuća templarskog reda početkom XIV. stoljeća, hospitalci dobivaju templarske posjede, ali njihova moć i utjecaj ipak nastavljaju opadati. U vrijeme dinastije Anžuvina bili su posve ovisni o vladarevoj podršci, a unutar reda izbijaju i pobune. Do sedamdesetih godina XIV. stoljeća provincija je ostala jedinstvena, ali tada nastupa doba pobuna, rascjepa i slabljenja Reda. Nakon pobune priora Ivana od Paližne, provincija nepopravljivo slabi i s vremenom iščezava.

Uvod

Nakon što sam u svom prethodnom članku, objavljenom u izdanju „Radova“ iz 2009. godine, pokušao razjasniti ulogu templara u političkom i gospodarskom životu srednjovjekovnog hrvatskog prostora, činilo mi se logičnim da istu metodu primijenim i na hospitalce, odnosno ivanovce. Naime, hospitalci su također bili viteški red, vrlo sličan templarima, i poznato je da su bili prisutni u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Međutim, istraživanje ovog predmeta pokazalo se mnogo težim. I inače su prisutnost i djelatnosti viteških redova na rečenom prostoru vrlo slabo dokumentirane; međutim, dokumenti koji se odnose na same hospitalce još su rjeđi od onih koji se bave templarima. Prvi je problem iskrsnuo već na samom početku. Naime, tijekom XII. i XIII. stoljeća oba su viteška reda bila istovremeno prisutna u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, te se i ovdje očitovala jedna od tendencija svojstvenih čitavoj Europi: hospitalci su sve do ukinuća templarskog reda, uvijek bili u pozadini zbivanja, dok su glavninu pažnje plijenili templari. Shodno tome, i donacije posjeda hospitalcima bile su mnogo rjeđe od donacija templarima, što znatno otežava istraživanje, s obzirom na to da glavninu izvora za povijest obaju redova čine upravo darovnice ili drugi ugovori o prijenosu vlasništva. U XIV. stoljeću, kada su hospitalci bili jedini viteški red na hrvatskom prostoru, već baratamo s većom količinom izvora, te je moguće donijeti više zaključaka o njihovom djelovanju.

Svoje sam istraživanje odlučio usmjeriti prvenstveno u dva pravca. Glavninu pažnje posvetio sam odnosu vladajuće dinastije prema hospitalcima, te sam radi toga i sam rad podijelio na dva poglavlja: prvo se bavi odnosom dinastije Arpadovića prema rečenom redu, a drugo stanjem Reda u doba dinastije Anjou, odnosno Anžuvina. Drugi pravac istraživanja bavi se ekonomskim stanjem Reda, odnosno prije svega zemljišnom politikom i dinamikom stjecanja posjeda. Budući da priliv novih posjeda prestaje već sredinom XIII. stoljeća, u drugome sam poglavlju tom pravcu posvetio znatno manje pažnje. Logičnim završetkom povijesti hospitalskog reda na hrvatskom prostoru čini mi se pobuna priora Ivana od Paližne krajem XIV. stoljeća, jer nakon nje hospitalski red ne samo da gubi velik dio svojih posjeda, nego i postaje igračkom u rukama dinasta ili lokalnih aristokrata; uostalom, broj hospitalaca u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu nakon nje se drastično smanjio, a ni najviše provincijalne funkcije više nisu bile redovito popunjavane. Samom se pobunom nisam podrobnije bavio, jer smatram da je već istražena znatno bolje nego ostali aspekti povijesti Reda na ovom prostoru.

Rekavši to, treba spomenuti i da su radovi o povijesti viteških redova u hrvatskoj historiografiji vrlo rijetki. Osim Kukuljevićevog „Priorata vranskog“, napisanog krajem XIX. stoljeća, jedino je L. Dobronić čitavu knjigu posvetila tim redovima. Osim nekolicine članaka i usputnih spominjanja, na hrvatskom jeziku ne postoji niti jedan drugi rad posvećen tom predmetu. Dodatni problem predstavlja činjenica da strani radovi na tu temu ne samo da nisu prevedeni na hrvatski jezik, nego nisu ni dostupni u hrvatskim knjižnicama. Stoga sam bio prisiljen djelo L. Dobronić učiniti osnovom svog istraživanja. Dobronić je proučila i navela gotovo sve izvore koji barem usputno spominju viteške redove, te je time znatno olakšala buduća istraživanja; međutim, ona se gotovo nikad ne upušta u stvaranje teorija na temelju tih nalaza. Proučivši neke od dokumenata koje ona spominje, otkrio sam čitavo vrelo podataka na temelju kojih je moguće mnogo toga pretpostaviti. Pri tome sam, naravno, uzeo u obzir faktor vjerojatnosti i opći kontekst povijesnog razdoblja.

Zbornik „The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity“ urednika Zsolta Hunyadija i Jozsefa Laszlovskog, također je bio nezaobilazan pri istraživanju ove teme; znatno je pomogla i knjiga „The Realm of St. Stephen“ Pala Engela, pruživši uvid u općenitu povijest Ugarskog kraljevstva. Nedavno je objavljena i knjiga Zsolta Hunyadija „The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary“, te je ona trenutno najnoviji, i do sada jedini cjeloviti prikaz povijesti hospitalaca u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu do 1387. godine. Iako ne donosi nikakve radikalno nove zaključke, ipak je od velike pomoći budući da sve podatke sabire na jednom mjestu. Kao zbirke izvora, nezamjenjivi su bili Smičiklasovi svesci „Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Sclavoniae et Dalmatiae“.

Hospitalci u Hrvatskoj i Slavoniji u doba Arpadovića

Povijest hospitalaca, odnosno Vitezova sv. Ivana Jeruzalemskog u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu počinje sredinom XII. stoljeća, u vrijeme kralja Geze II.¹ Bilo je to vrijeme rapidne ekspanzije viteških redova diljem Europe, nošenih valom križarskog žara koji je izbio nakon 1. križarskog rata i osvajanja Jeruzalema, i koji bi periodički zahvaćao čitavu Europu. Najnasilniji vid tog fanatičkog zanosa bile su povremene eksplozije križarskih pohoda; međutim, njegov trajniji i tiši oblik očitovao se u širenju posjeda viteških redova, koje su radi njihove reputacije i zadatka aristokrati smatrali posebno bogougodnima, te bi im često oporučno ostavljali dijelove svojih posjeda.² Razloge njihovog dolaska u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo ne treba naročito propitivati; prvotni je impuls svakako bila briga za hodočasnike koji su tom zemljom prolazili na putu prema Palestini. Međutim, čini se da je briga koju su prema tim hodočasnici iskazivali bila više humanitarne nego vojne prirode – umjesto fizičke obrane njihovih života i imovine od raznih nasilnika, radije su svoje napore usredotočivali na pružanje pomoći u hrani, medicinskoj njezi i prenoćištima. Kraljica Eufrozina, koja je Red bogato obdarila³, kao i kralj Bela III.⁴, pri darivanju posjeda na umu su imali prvenstveno podupiranje dobrotvorne djelatnosti tog reda.

Teško je odrediti točan datum dolaska hospitalaca na hrvatsko ozemlje. Odrediti lokaciju njihove prve ispostave tek je nešto lakše. Naime, ako vjerujemo jednoj ispravi iz 1259. godine, moglo bi se pretpostaviti da je bosanski ban Borić (vladao sredinom XII. stoljeća) darovao hospitalcima posjed Sv. Martin, koji se nalazio uz rijeku Dravu.⁵ Dobronić to navodi kao činjenicu. Međutim, osim što je rečena isprava sastavljena tek stotinjak godina kasnije, ona je dubiozna iz još jednog razloga: u njoj je zabilježen sudski spor koji su pred kraljem Belom IV. vodili zagrebački biskup Filip s jedne strane i Pavao iz roda Borića s druge.⁶ Zagrebački je biskup tvrdio da ta zemlja pripada njemu, jer ju je kupio od hospitalaca. Svakako mu je bilo u interesu da opravda svoj posjed, te bismo to svjedočanstvo trebali uzeti s određenom dozom skepse. Iako je sasvim moguće da je ban zaista darovao taj posjed hospitalcima, ta donacija nije niti jednom potvrđena; usporedbe radi, templarima su vlasništvo njihovog obližnjeg posjeda, Zdelje, potvrdila čak tri uzastopna vladara. Prilično je čudno što hospitalcima posjed, koji su imali gotovo

¹ ENGEL 2001: 81.

² NICHOLSON 2002: 163.

³ HUNYADI 2010: 24.

⁴ ISTI: 27.

⁵ DOBRONIĆ 2002: 126.

⁶ CD V, p. 135. doc 643.

stotinu godina, nije potvrdio baš nitko. Oko toga da je posjed nekoć bio Borićev slagali su se i biskup i Pavao Borić; međutim, Pavao je tvrdio da je posjed ostao u vlasništvu njegova roda, odnosno da pravo na njega nikad nije preneseno. Iz toga možemo izvući nekoliko pretpostavki: prvo, da je Pavao jednostavno lagao. Drugo, da su hospitalci posjed dobili na korištenje, a ne u trajno vlasništvo. I treće, da su ga stekli bespravno. Sasvim je moguće da je biskup, koji je u prvoj polovici XIII. st. širio svoj obližnji posjed Vašku⁷, bespravno zaposjeo tu zemlju i dao ju hospitalcima, koji su biskupima općenito bili draži od templara jer ih je, za razliku od potonjih, bilo lakše natjerati da plaćaju crkvene namete. U svakom slučaju, stoji činjenica da se ovaj posjed nalazio na jednoj od hodočasničkih ruta i kao takav bio prikladan za sjedište viteškog reda. Pravu prirodu Borićeve donacije – ako je uopće postojala - vjerojatno nikad nećemo otkriti, jer ju dokument uopće ne spominje, a činjenica da je Pavao u njemu, kao oštećena strana, imenovan kao „Paulus filius quondam Borich bani“ ne znači da je upravo ban Borić rečenu donaciju obavio; sasvim je moguće da je to učinio netko od njegovih nasljednika ili neki drugi član roda. Čini se jasnim da je Pavao rečenu zemlju smatrao neotuđivim vlasništvom svoga roda; međutim, hospitalski magistar Arnoldus (u dokumentu tituliran kao „domorum maior preceptor per Vngariam et Sclauoniam“) pred kraljem je posvjedočio da je njegov prethodnik Rembaldus zaista prodao zemlju biskupu, a predočena je i povelja o prodaji s potpisom rečenog Rembaldusa. Kralj je naposljetku presudio da biskup uistinu polaže pravo na posjed, ali nemamo razloga bezuvjetno vjerovati u taj pravorijek. Čini se da su zemljišni sporovi te vrste bili prilično česti, budući da se ugarsko nasljedno pravo znatno razlikovalo od zapadnog, oslanjajući se velikim dijelom na rodovsko-plemensku strukturu.⁸

Prvi posjed za koji možemo biti sigurni da je zaista bio hospitalski spominje se tek početkom XIII. stoljeća: riječ je o Ljubi ili Ljupču, utvrdi na jadranskoj obali, u blizini Nina.⁹ Tada se hospitalski red već znatno rasprostranio u ugarskom dijelu države; međutim, od dvanaest preceptorata koji su u prvoj polovici XIII. st. postojali u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, Ljuba je jedini južno od Drave.¹⁰ Općenito su područja južno od te rijeke bila domena templara, koji su ovdje imali mnogo više posjeda nego u užoj Ugarskoj, te im se hospitalci nisu mogli nametnuti kao konkurencija. Templari su i inače bili daleko popularniji red od hospitalaca, te se u dokumentima mnogo češće spominju.¹¹ Hospitalci su često bili hvaljeni zbog brige koju su posvećivali bolesnicima, ali su glavne zvijezde uvijek

⁷ CD IV, p. 570, doc 497.

⁸ HUNYADI 2010:43.

⁹ DOBRONIĆ 2002: 128.

¹⁰ LUTTRELL 2001: 255.

¹¹ NICHOLSON 2002: 165.

bili templari¹², vjerojatno zbog vojničke aure koja ih je okruživala. Hospitalci su u prvi plan izbili tek nakon ukinuća templarskog reda, ali do tada je ideja križarskih ratova već izbljedjela te se i popularnost viteških redova srozala.

U drugoj polovici XIII. stoljeća hospitalci su uspjeli svoje posjede znatno proširiti, prvenstveno uz pomoć monarhije. Veza između njih i Arpadovića stvorena je odmah nakon njihovog dolaska u Ugarsku; primjerice, udovica kralja Geze II. velikodušno ih je obdabila.¹³ Izdašnim se pokazao i kralj Andrija II., koji je hospitalcima nakon svog povratka iz križarskog rata darovao neki posjed kod Curga, blizu Drave, kao i godišnju rentu od 700 maraka¹⁴, jer je rečeni kralj boravio u njihovim tvrđavama Merkaba i Krak des Chevaliers i ondje se opskrbio za povratak preko Anadolije; ne mogavši im platiti, vjerojatno im je obećao darove nakon povratka u svoje kraljevstvo. Međutim, najvelikodušniji je bio Bela IV., koji im je, među ostalim, darovao i posjede svog pokojnog brata Kolomana, poginulog u bitci na Šaju.¹⁵

U njegovo su vrijeme templari bili u nemilosti zbog svojih sukoba s istim tim Kolomanom, koji je nasilno konfiscirao neke od njihovih posjeda.¹⁶ Andrija II. nije u Rim 1232. slao magistra templara - koji bi kao poglavar moćnijeg i bogatijeg reda tamo sigurno imao više utjecaja - da moli papu za oprost nakon što je na kraljevstvo stavljen interdikt, nego je poslao magistra hospitalaca, Rembalda de Voczona.¹⁷ Osim toga, i Bela IV. se, čini se, više pouzdavao u hospitalce nego u templare, jer im je 1247. darovao golem komad zemlje u Vlaškoj, sjeverno od Dunava, koji su sa 100 braće trebali braniti od Mongola, Kumana i pravoslavnih kršćana.¹⁸ S druge strane, moguće je da je ta dužnost povjerena hospitalcima jednostavno zato što se templarski red tada još nije oporavio od pokolja na Šaju, a hospitalci su ga po svemu sudeći bili pošteđeni. Za razliku od templara, njihovo sudjelovanje u toj bitci nije zabilježeno. Štoviše, činjenica da je njima dana na čuvanje rečena zemlja, te što su obavezani i na držanje garnizona u utvrđenim gradovima diljem Kraljevstva¹⁹, ukazuje na to da su još posjedovali oružanu silu sposobnu za izvršavanje te zadaće. Međutim, to što se na Šaju ne spominje njihovo sudjelovanje, i još više to što su zadatak čuvanja prekodunavske regije napustili već 1250. godine²⁰, prilično jasno ukazuje na to da hospitalski red u to vrijeme nije bio sposoban za učinkovito ratovanje na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.

¹² ISTI: 167.

¹³ ENGEL 2001: 81.

¹⁴ DOBRONIĆ 2002: 129.

¹⁵ ISTA: 135.

¹⁶ KUKULJEVIĆ 1886: 22-3.

¹⁷ HUNYADI 2001: 261.

¹⁸ LUTTRELL 2001: 272.

¹⁹ HUNYADI 2010: 39.

²⁰ ISTO.

Što se tiče karitativnih djelatnosti, znamo da su hospitalske kuće u Ostrogonu, Györu i Sopronu držale hospitale i kupališta.²¹ Ali u dijelu Ugarsko-slavonske provincije južno od Drave, takve su djelatnosti zanemarive. Dobronić je iznijela argumente koji prilično uvjerljivo dokazuju da su hospital kod crkve Sv. Petra u Bojišću otvorili i uzdržavali templari²², ali Hunyadi iznosi mišljenje da je on mogao pripadati i hospitalcima ili čak gradskoj općini (možda zadarskoj).²³ Šanjek također tvrdi da je rečeni hospital pripadao hospitalcima.²⁴ Ukoliko je zaista pripadao njima, to bi bila jedina poznata humanitarna ustanova koju su osnovali u hrvatskom dijelu države. Osim tog hospitala, postoje neke nategnute indicije prema kojima bi u blizini Zagreba početkom XIV. stoljeća postojao hospitalski leprozorij, a jedini argument u korist te tvrdnje je podatak prema kojem se na Savi, u blizini hospitalskih posjeda, nalazio „brod (skela, op. T. M.) koji se prije zvao prijelaz gubavaca“.²⁵ Dobronić taj navodni leprozorij smješta u današnje selo Leprovicu, koje se nalazi na nekadašnjem hospitalskom posjedu, ali za to nema nikakve dokaze. Moguće je da se to selo prije zvalo Veprovića²⁶, a možda ima veze i sa zečevima (lat. *lepus* = *zec*). I zečevi i veprovi mnogo su češći toponimi nego gubavci.

Prijestolne borbe u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća znatno su pogodile hospitalski red, ali on je do tada već ionako izgubio znatan dio svoje popularnosti. Nakon spomenutih donacija Bele IV., nisu zabilježena znatnija povećanja njihovih posjeda. Osim toga, eskalirali su i sukobi s lokalnim feudalcima, pa su tako 1303. godine braća Gisingovci osvojila hospitalsku tvrđavu Belu.²⁷ To osvajanje rezultat je podrške koju su hospitalci iskazali Karlu Anžuvincu u dinastičkim borbama; Gisingovci su, za razliku od njih, bili pristaše češkog princa Vaclava.

Osim činjenice da su pružili otpor Gisingovcima, u prilog tvrdnji da su hospitalci podržavali Karla I. govori i papinska zapovijed ostrogonskom nadbiskupu iz 1307. godine, kojom mu nalaže da štiti hospitalce i njihovog magistra od progona.²⁸ Papa

²¹ HUNYADI 2001: 256.

²² DOBRONIĆ 2002: 31., 83.

²³ HUNYADI 2001: 255. Problem je u tome što se u dokumentima pripadnici viteških redova uglavnom nazivaju „križonošama“ (*cruciferi*), pa je ponekad teško zaključiti o kojem je redu riječ.

²⁴ ŠANJEK 1993: 62.

²⁵ DOBRONIĆ 2002: 157.

²⁶ BELAJ 2001: 158.

²⁷ ISTI: 50. Hunyadi, nasuprot tome, smatra da je Bela osvojena u vrijeme tzv. Slavenskog rata, odnosno u vrijeme kada je Karlo I. slamao otpor magnata, što bi pomaknulo datum osvajanja za otprilike jedno desetljeće unaprijed. V. HUNYADI 2010: 79.

²⁸ DOBRONIĆ 2002: 141.

je formalno bio sizeren Napuljskog Kraljevstva, a shodno tome i Karlov senior, te je bilo prirodno da ga podržava i štiti njegove pristaše.²⁹ Templari u njegovom pismu nisu spomenuti jer su tada već bili u nemilosti, i protiv njih se vodila inkvizicija. Ali prije toga su hospitalci vjerojatno bili u gorem položaju od njih, što se daje zaključiti iz toga što su dijelili zemlju kako bi stekli pristaše: tako su, na primjer, 1304. godine darovali jedan posjed razbojniku Tomi Nigeru iz Lobora,³⁰ vjerojatno vodi ratne družine, koji im je u tim nesigurnim vremenima mogao dobro poslužiti kao plaćenik. Iako nije spriječio pad Bele, njegove su usluge očito poslužile svrsi, jer su mu hospitalci 17 godina kasnije dali još zemlje, uključivši dvije luke³¹ (Belaj misli da nije riječ o riječnim lukama, nego o naplavnom zemljištu uz vodu)³².

Čim je Charles Anjou postao Karlo I. Anžuvinaac i učvrstio svoju vlast u zemlji, hospitalci su mu na raspolaganje stavili svoje resurse. Poznato je da je u bitci kod Rožanovce 1312. zapovijedao hospitalskim trupama, a slično je vjerojatno bilo i tridesetih godina istog stoljeća, o čemu svjedoči jedna darovnica iz 1336., kojom hospitalci lokalnom županu daju zemlju, u nadi da će im biti koristan u ratu protiv Nijemaca.³³ Riječ je, naravno, o pobuni Babonića protiv kralja, kojoj je podršku pružio austrijski vojvoda;³⁴ hospitalci su se, očito, odlučili oduprijeti „Nijemcima“ i stati uz svog suverena. Međutim, njihova podrška monarhiji nije bila znak snage, nego slabosti. I templari i hospitalci podržavali bi pretendenta koji bi u danoj situaciji bio jači, te bi im zato mogao i više naškoditi ako bi mu se suprotstavili. Hospitalci nisu davali podršku budućem kralju prije nego što je čvrsto zasjeo na prijestolje, ali čim je postao Karlo I., mogao je računati na njih. Nije to bilo nimalo nečasno; naposljetku, i moćni je Pavao Šubić prikupljao darovnice obiju strana u borbi za vlast, te je na kraju svoju podršku ponudio onom za kojeg je mislio da će mu biti korisniji. Kao što je poznato, pritom se gadno preračunao, kao uostalom i Abe, i mnogi drugi mađarski i hrvatski aristokrati. Karlo, naime, nije namjeravao biti koristan lokalnim vlastelinima, nego prije svega samome sebi. Templari su to osjetili na vlastitoj koži, jer ne samo što im Karlo nije pružio zaštitu nakon što je protiv njih pokrenuta inkvizicija (što su mnogi europski vladari učinili), nego je jedva dočekao da njihove posjede iskoristi za pridobivanje saveznika. Godine 1312., dok je proces još bio u tijeku, njihov je posjed Našice darovao Aleksandru Abi,³⁵ čiji je rod iste godine nemilice potukao kod Rožanovce.

²⁹ ENGEL 2001: 128.

³⁰ KUKULJEVIĆ 1886: 47.

³¹ DOBRONIĆ 2002: 146.

³² BELAJ 2001: 48.

³³ DOBRONIĆ 2002: 150.

³⁴ ENGEL 2001: 134.

³⁵ DOBRONIĆ 2002: 71-2.

Otprilike iz tog doba potječe i zanimljiv podatak iz kojeg možemo mnogo toga zaključiti o odnosu ovdašnjih hospitalaca prema centrali svoga reda, odnosno velikom magistru. Naime, sačuvano je jedno pismo iz 1303. godine, koje je veliki magistar Guillaume de Villaret uputio izvjesnom Loquetusu Busqueu iz Ugarsko-slavonske hospitalske provincije.³⁶ Čini se da je rečeni Loquetus nastojao zaobići i ugarsko-slavonskog priora i velikog magistra na Rodu, pokušavši na svoju ruku zamijeniti preceptorat Ljube za neki otok koji mu je ponudio ban Pavao Šubić. Iz pisma se može zaključiti da se prior ili nije slagao s rečenom zamjenom, ili da za nju nije ni znao. Veliki magistar piše da je za nju dočuo od izvjesnog kneza Jurja, vjerojatno Šubića, dok je boravio u Apuliji, i da je za njega samog ta transakcija bila veliko iznenađenje, jer od Ugarsko-slavonske provincije nije primio nikakve vijesti o njoj. Osim toga, doznao je da su tamošnji hospitalci zadarskim benediktincima predali na čuvanje neko blago, te zahtijeva da se ono odmah pošalje na Rodos. Također piše da mu, makar se Loquetus naziva preceptorom Ljube, nije poznato tko ga je to uzdigao do čina preceptora, te je lako moguće da si je tu čast prigrabio sam. Centrala reda očito je samo sporadično održavala kontakte s Ugarsko-slavonskom provincijom, a radi prijestolnih borbi koje su tada bješnjele komunikacija je mogla biti jedino teža. Niti međusobno udaljeni preceptorati vjerojatno nisu mogli redovito komunicirati; stoga se čini da se Loquetus prilično osamostalio, što s obzirom na izdvojenost Ljube i njenu udaljenost od glavnine hospitalskih posjeda u Ugarskoj nije ni čudno. U svakom slučaju, za svoje se eventualne grijehе iskupio, budući da je već 1312. godine postao prior.³⁷

Ugarsko-slavonska provincija u doba Anžuvina

Za razliku od inertnih i neodlučnih Arpadovića, francuska dinastija Anžuvina pokazala se mnogo sposobnijom i organiziranijom. Karlo i Ludovik bili su vladari novog kova, ne fascinirani feudalizmom poput Arpadovića, nego gonjeni težnjom da ga nadiđu. Slamanje najmoćnijih plemićkih rodova, koji su se tijekom prijestolnih borbi uzjogunili još više nego što je bilo uobičajeno u već ionako rastočenom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, uključivši čak i one koji su ga podržavali, bilo je čin koji je jamačno zaprepastio suvremenike – kralj se pokazao nezahvalnim! Međutim, Karlo nije imao kome iskazivati zahvalnost, jer ga kao potomka francuske dinastije iz spletkama prožetog Napulja s domaćim rodovima nije povezivalo baš ništa. Radije se usredotočio na popunjavanje redova aristokracije svojim ljudima. Oni su bili ili pripadnici sitnijeg plemstva koje je on sam uzdigao, ili stranci koji zbog svog porijekla nisu mogli računati na pot-

³⁶ CD VIII, P. 59. DOC 55.

³⁷ DOBRONIĆ 2002: 140.

poru domaćeg plemstva te su ovisili isključivo o njegovoj naklonosti. Takve je aristokrate mogao koristiti kako mu je god odgovaralo. Te su tendencije iskusili i hospitalci Ugarsko - slavonske provincije.

Prior Baudon Cornuti (prema Luttrellu, Baudoin Cornut)³⁸ uzoran je primjer očitovanja anžuvinskih ambicija. Već samo njegovo porijeklo svjedoči o vezama s dinastijom: bio je porijeklom iz Provanse, pokrajine pod vlašću Napulja, a na mjestu priora naslijedio je svog rođaka Petra (prema Luttrellu, Peyre)³⁹.

Vlast obitelji Cornuti nije jedini primjer nepotizma u hospitalskom ugarsko-slavonskom prioratu. Prije Cornutija, vlast je vrlo dugo držala obitelj Gragnana, koja je dala čak tri priora za redom - Rolanda, Francisca i Philippa, koji je najdulje vladao⁴⁰ (Kukuljević čak misli da je Philipp bio Franciscov brat⁴¹) - i najmanje dva niža velikodostojnika, Francisca (možda je riječ o istoj osobi, već navedenoj) i Gerarda, kao i mnoge druge izvan ugarsko-slavonskog priorata.⁴² Iako nema dokaza da su Anžuvinci već tada izravno utjecali na imenovanje priora, mnogi nam kasniji primjeri polaganja prava na imenovanje⁴³ sugeriraju da je već tada Konvent na Rodu postupao sukladno kraljevim signalima.

Baudon je vjerojatno imenovan na kraljev prijedlog, jer je svojim uslugama stekao njegovu naklonost. Naime, dok je Ludovik I. u Italiji ratovao protiv svoje šurjakinje, kraljice Ivane, Baudon je pažljivo špijunirao razmještanje mletačkih snaga u Dalmaciji i o njemu obavještavao hrvatsko-slavonskog bana.⁴⁴ Ti su događaji bili od ključne važnosti i kralju su takve informacije mogle itekako koristiti, budući da su Mlečani kontrolirali Jadransko more i time ugrožavali njegovu opskrbu.⁴⁵ U to je vrijeme Baudon bio samo viceprior Ugarsko-slavonske provincije i neko je vrijeme boravio u Vrani, ali je već sljedeće godine (1349.), nakon što je

³⁸ LUTTRELL 2001: 274. Hunyadi porijeklo Coruntija smješta u provansalski Lardiers; čini se da su mnoga tamošnja braća preseljena u Ugarsko-slavonsku provinciju. V. HUNYADI 2010: 82.

³⁹ ISTI: 273.

⁴⁰ DOBRONIĆ 2002: 206.

⁴¹ KUKULJEVIĆ 1886: 48.

⁴² LUTTRELL 2001: 273. Isti autor porijeklo obitelji Gragnana smješta u Garfagnanu u sjevernoj Toskani, a napominje da je veliki broj preceptora i drugih službenika Reda, aktivnih u vrijeme dinastije Gragnana, potjecao iz Perugie. Hunyadi uvažava tezu o porijeklu iz Garfagnane, ali smatra da Gragnane vjerojatnije potječu iz Friulija. Jedan Gragnana bio je prior Venecije krajem XIII. stoljeća (v. HUNYADY 2010: 76). Također vrijedi napomenuti da je pisanje imena članova obitelji Gragnana u izvorima neobično konzistentno (v. DOBRONIĆ 2002: 206), što je možda znak da su njeni članovi bili pismeni, barem u dovoljnoj mjeri da notaru pravilno izrecitiraju vlastito ime.

⁴³ HUNYADI 2001: 263, LUTTRELL 2001: 274.

⁴⁴ V. Baudonov izvještaj u CD XI, p. 444. doc. 337.

⁴⁵ ENGEL 2001: 81.

njegov rođak Petar vjerojatno podlegao velikoj kugi, preuzeo naslov priora. Vrana je, pak, teško stradala u vrijeme Ludovikovog rata protiv Venecije, budući da su ju mletačke snage, predvođene Mladenom III. Šubićem, zimi 1345-6. osvojile i spalile.⁴⁶ Nije to bio prvi slučaj aktivnog vojnog angažmana hospitalaca u službi anžuvinske dinastije - već sam spomenuo da je Ludovikov otac hospitalske odrede koristio dok je kršio mađarsku aristokraciju, kao i u ratu protiv Austrije - ali je dobar primjer stavljanja hospitalskog velikodostojnika na raspolaganje jednom nižem dostojanstveniku, hrvatsko-slavonskom banu, kojeg Baudon titulira ovako: „Veličanstvenom i moćnom gospodinu, gospodinu Nikoli, banu cijele Hrvatske i Slavonije, najuzvišenijem gospodaru, obdarenom svim milostima...“⁴⁷ Naime, hospitalci su u to vrijeme, iako su se nasljeđivanjem templarske imovine njihovi posjedi više nego udvostručili,⁴⁸ ovisili o kraljevoj podršci. Već je pri samom nasljeđivanju do izražaja došla njihova slabost u odnosu prema lokalnom plemstvu, te je tako 1323. kralj Karlo morao intervenirati kako bi izmirio hospitalce iz Bele s braćom Grebenški; spor je vjerojatno izbio oko sukcesije templarskih posjeda.⁴⁹ Naravno, ni sami templari likvidacijom svojih posjeda nisu olakšali posao hospitalcima; na primjer, templarski preceptor Sv. Martina (Dugo Selo) bez potvrde svog magistra darovao je neki posjed županu Parisu u kaotičnom vremenu kada se vodio inkvizicijski postupak protiv njegovog reda. Čin darivanja bio je mutan i pun neregularnosti, i hospitalci su ga osporili, ali je spomenuti župan sa svojom darovnicom pravio probleme još dugo nakon ukinuća templarskog reda.⁵⁰ Pri sukcesiji se, kao i pri svakom poslu s nekretninama, vjerojatno pojavila cijela poplava starih ili naizgled starih darovnica, većinom krivotvorenih, kojima su pohlepni zemljoposjednici nastojali ugrabiti svoj dio kolača; u Njemačkoj su, primjerice, hospitalci morali otkupiti mnoge templarske posjede od članova obitelji bivših templara ili od lokalnih feudalaca koji su ih konfiscirali. Neke su posjede pritom zauvijek izgubili.⁵¹

Naravno, kraljeva potpora donosila je i određene prednosti, kao što su npr. potvrde starih posjeda i privilegija, poput onih Karlovih iz 1322. i 1324., ili Ludovikove iz 1349. (izdane na molbu priora Baudona),⁵² ili možda oslobađanje od svakog suda osim kraljevskog 1355. i 1357. godine⁵³, koje se poklapa s Lu-

⁴⁶ HUNYADI 2010: 58.

⁴⁷ CD XI, p. 444. doc. 337. Preveo T. M.

⁴⁸ V. zemljovid u HUNYADI 2001: 258.

⁴⁹ KUKULJEVIĆ 1886: 49.

⁵⁰ ISTO.

⁵¹ BORCHARDT 2001: 239.

⁵² DOBRONIĆ 2002: 156.

⁵³ ISTA: 164.

dovikovim umanjivanjem uloge lokalnih županijskih sudova u korist središnjeg dvorskog suda,⁵⁴ te se ne mora shvatiti isključivo kao izraz naklonosti hospitalcima. Međutim, kralj se pokazao kao opasan saveznik. Već sam spomenuo da tuđa korist nije bila prioritet Anžuvina; tako se ni Ludovik, dok je 1350. ponovo (neuspješno) ratovao u južnoj Italiji, nije libio mjesto ugarsko-slavonskog priora dati izvjesnom Montrealu du Baru zvanom fra Moriale, hospitalcu iz Provanse i vodi jedne od mnogih plaćeničkih družina proizašlih iz Stogodišnjeg rata, u zamjenu za podršku u ratu protiv Ivane.⁵⁵ Baudon nije prihvatio to imenovanje, ali je Montreal ipak uspio uzrokovati dosta štete jer se dokopao pečata priorata i izdao više darovnica, što je Baudon 1353. godine pokušao neutralizirati uvođenjem novog pečata i poništavanjem svih Montrealovih donacija.⁵⁶ Međutim, već je bilo prekasno, novi vlasnici nisu lako odustajali od svojih sumnjivo stečenih posjeda, te tako u spomenutom dokumentu iz 1357. kralj dopušta hospitalcima da nasilno preuzmu posjede koji im odbijaju plaćati desetinu, a papa je još 1352. naredio pečujskom i bosanskom biskupu, te jednom šibenskom opatu (nota bene: Šibenik je vrlo blizu Vrane), da štite hospitalce od plemića koji su ih istjerali iz njihovih posjeda.⁵⁷ Ne znamo koje je posjede Montreal uspio osvojiti ili darovati, ali budući da Kukuljević navodi da Ivan Arhiđakon Montreala naziva „priorom vranskim“,⁵⁸ i s obzirom na to da je Vrana bila hospitalski posjed geografski najbliži južnoj Italiji, čini se da je rečeni „prior“ djelovao na tom području.

Montreal je s vremenom uklonjen; Kukuljević na već spomenutom mjestu navodi da ga je kralj svrgnuo zbog izdaje, ali bilo to istina ili ne, Ludovik ga je sigurno prestao podržavati nakon što mu više nije bio potreban. Zloglasni fra Moriale, u svakom slučaju, više nikome nije mogao naškoditi nakon što je 1354. u Rimu pogubljen zbog brojnih zločina koje je počinio.⁵⁹ Unatoč tome, zlo sjeme koje je tim raskolom posijano kasnije je urodilo mnogim gorkim plodovima. Nakon Baudonove smrti, izbit će novi sukobi oko sukcesije, a kralj će sve samovoljnije postavljati i smjenjivati priore. Hospitalci su sve to morali trpjeti ne zato što su se nadali ostvarivanju nekog utjecaja na kraljevu politiku, nego zato jer im je kralj bio potreban; bez kraljeve zaštite, hospitalci ne bi imali zašto postojati. Četrnaesto je stoljeće u cijeloj Europi potreslo ugled crkvene hijerarhije i dovelo u pitanje njen utjecaj na društvene prilike, a hospitalski je red, kao ostatak jedne davno zaboravljene i prezrene ideje, ideje križarskog rata, bio osuđen na propadanje.

⁵⁴ KONTLER 2007: 103-4.

⁵⁵ LUTTRELL 2001: 274.

⁵⁶ DOBRONIĆ 2002: 162.

⁵⁷ ISTA: 159.

⁵⁸ KUKULJEVIĆ 1886: 55.

⁵⁹ HUNYADI 2010: 84.

Naravno, bilo je slučajeva kad se pokušavalo ponovno pobuditi križarski zanos, pa su tako i Anžuvinci između 1314. i 1354. proglasili čak šest križarskih ratova protiv tada još poganske Litve,⁶⁰ ali to su bili puki instrumenti anžuvinskog ekspanzionizma i nisu imali mnogo veze s katoličkom vjerom. Unatoč tome što je hospitalski red i dalje sudjelovao u ratnim operacijama na istočnom Mediteranu, pa tako Kukuljević spekulira da je i sam Baudon sudjelovao u ratovima protiv muslimana nakon pokolja u Aleksandriji,⁶¹ potaknutog ne kršćanskim žarom kako misli Kukuljević, nego trgovačkom politikom ciparskog kralja Petra I. Lusignana,⁶² utjecaj reda opadao je nevjerojatno brzo. Na primjer, među hrvatskim je plemstvom vlast vranskog preceptora bila prilično omražena. Nakon što je Mladen Šubić neuspješno opsjeo Vranu 1328. godine, pri čemu je sama utvrda znatno oštećena, sami su se vazali preceptorata pobunili protiv hospitalske vlasti.⁶³ Postoje primjeri takvih tendencija i iz kasnijih razdoblja. Čini se da su se 1359. godine plemići Dubičke županije pokušali otresti hospitalskog vrhovništva, te je glede njihovih obaveza provedena istraga kojom je plemstvo natjerano da prizna sudsku vlast preceptora i plaća mu predviđene namete. Naravno, hospitalci nisu mogli sami podčiniti plemiće, nego je to umjesto njih učinio Ludovik, preko lokalnih biskupa.⁶⁴ Ali bilo je situacija kad ih ni on sam nije mogao ili želio izvući iz nevolje.

Takva je situacija nastala uslijed pitanja desetine koju su hospitalci morali plaćati zagrebačkom biskupu. Naime, hospitalski posjedi unutar dijeceze zagrebačkog biskupa kronično bi zaboravljali plaćati desetinu. Hunyadi smatra da je razlog tome bilo odsustvo priora, bez kojeg se braća nisu usuđivala iznositi novac iz Reda.⁶⁵ Bilo kako bilo, već je 1340., u vrijeme Baudonovog prethodnika i prezimenjaka Petra, plaćanje desetine bilo stari problem. Međutim, tada je pronađeno spasonosno rješenje: dogovoreno je da u slučaju neplaćanja biskupove trupe smiju provaliti na hospitalska imanja i naplatiti zaostatke u naturi.⁶⁶ To je bilo zaista očajničko rješenje; siguran sam da nitko od hospitalskih pregovarača nije vjerovao da će do takvog postupka zaista doći, nego da su takvim radikalnim prijedlogom samo pokušali uvjeriti biskupa, koji je imao pravo biti ljutit budući da mu hospitalci već devet godina nisu platili ni novčića, da će od sada uredno plaćati namete koje su mu dugovali. Međutim, oni se nisu ni trudili ispoštovati

⁶⁰ RILEY-SMITH 2007: 162.

⁶¹ KUKULJEVIĆ 1886: 59.

⁶² BLIZNYUK 2001: 53-4.

⁶³ HUNYADI 2010: 54.

⁶⁴ DOBRONIĆ 2002: 163-4.

⁶⁵ HUNYADI 2010: 170.

⁶⁶ DOBRONIĆ 2002: 151-2.

dogovor. Godine 1350. svi su hospitalci unutar Zagrebačke biskupije na papinu izravnu zapovijed ekskomunicirani, jer već osam godina nisu plaćali desetinu.⁶⁷ Čini se da je papa bio angažiran oko utjerivanja tog duga više nego zagrebački biskup, jer se potonji nije usudio poslati trupe na hospitalske posjede iako je to prema dogovoru smio učiniti. Papa je mogao prisiliti biskupa da ekskomunicira braću, ali kraljeva zaštita ipak nije dozvoljavala izravan napad na njih.

Pitanje desetine oduvijek je bilo problematično. Iako je papinska vlast bulom *Pie postulatio voluntatis* 1113. godine formalno oslobodila Red sv. Ivana Jeruzalemskog plaćanja crkvene desetine, a 1135. bulom *Ad hoc nos disponente* posve ga izuzela od biskupske nadležnosti,⁶⁸ lokalni se prelati nisu lako odricali prava na teritorijalnu i ekonomsku vlast, te bi koristili svaku pravnu smicalicu kako bi hospitalce prisilili da priznaju njihovu nadmoć. Općenito se čini da je hospitalce na to bilo lakše natjerati nego templare. Problemima Ugarsko-slavonske provincije posebno se bavio papa Inocent III., umnogome poništivši odluke svojih prethodnika. Iako je potvrdio da su hospitalci izuzeti od plaćanja crkvenih nameta, specificirao je da se izuzeće odnosi isključivo na zemljišne namete *labores* i *novalia*, odnosno na već utvrđeni namet koji se plaćao od poljoprivrednih proizvoda (*labores*) i namet na zemlju na kojoj je poljoprivredna proizvodnja tek počinjala, a prije je bila neiskorištena (*novalia*). Osim toga, smatrao je potrebnim istaknuti da svjetovna osoba doduše ima pravo darovati zemlju, ali da je desetina neotuđivo pravo svake biskupije, koje darovanjem ne može biti ukinuto.⁶⁹ Riječ je o pravnoj finesi koja se koristila selektivno: u osnovi, ona je značila da su od desetine izuzeti sami hospitalci, kao fizičke osobe, a ne i njihovi posjedi. Cijela je priča previše natopljena pravnim detaljima da bi bila razumljiva, a očito ni sami protagonisti nisu znali što im je činiti. Inocent je vjerojatno nastojao podilaziti lokalnim biskupima i kralju, budući da je tada namjeravao steći njihovu naklonost i pomoć pri organizaciji križarskog pohoda.

Sama svota koju su hospitalci u zagrebačkom slučaju morali plaćati nije bila naročito velika, nije se obračunavala prema prihodima nego paušalno, a iznosila je svega 540 banskih denara godišnje, odnosno devet fertona (četvrtina marke).⁷⁰ Međutim, ni biskup pri tome nije bio sasvim nevin, jer ni ostali njegovi podanici nisu mogli redovito plaćati desetinu budući da ju je on proizvoljno povisivao kako bi kompenzirao utjecaj inflacije.⁷¹ Ali ako hospitalci navedenu svotu nisu mogli plaćati prije, onda ju pogotovo nisu mogli plaćati nakon pomora uzrokovanog

⁶⁷ ISTA: 158-9.

⁶⁸ HUNYADI 2010: 21.

⁶⁹ ISTO: 167.

⁷⁰ DOBRONIĆ 2002: 147.

⁷¹ KLAJIĆ 1972: 188.

velikom kugom, zbog kojeg su mnoga sela ostala posve pusta. Spor je naposljetku riješen, predvidivo, uz kraljevu pomoć, te su se biskup i lokalni preceptori pred kraljevim namjesnikom dogovorili da će hospitalci ubuduće plaćati pune tri marke godišnje.⁷²

Ovo nije bio izolirani slučaj. Godine 1355. neki od preceptora s istog područja nisu vratili slavonskom banu dug od 25 maraka, a 1347. kasnili su 10 godina s plaćanjem desetine pečujskom biskupu.⁷³ Kako je, dakle, moguće da su bili toliko nemarni glede podmirivanja svojih obaveza? Vjerojatno zato jer je postojao netko koga su se bojali više nego lokalnih biskupa. Veliki magistar je, kao što sam naveo u prethodnom poglavlju, tražio od ovdašnjih hospitalaca da mu pošalju čak i ono blago koje su pohranili u Zadru, te je po pitanju davanja koje je provincija morala godišnje podmirivati vjerojatno bio jednako strog. Središnjoj vlasti Reda vjerojatno nije bilo sasvim po volji što je Ludovik s njima postupao kao s igračkom, a o nepotizmu da i ne govorimo, te su se hospitalci ove provincije vjerojatno trudili da ne razjare svoje nadređene, čak i do te mjere da su uskraćivali biskupima desetinu kako bi mogli podmiriti obaveze prema Redu. Uostalom, od biskupa ih je Ludovik mogao u određenoj mjeri zaštititi, ali su pred svojim poglavarom bili sami. Davanja ugarsko - slavonskog priorata središnjici Reda uopće nisu bila velika, najčešće su iznosila oko 400 florena,⁷⁴ što u usporedbi s 12.000 florena iz najbogatije hospitalske provincije – Cipra – djeluje neznatno.⁷⁵ Problemi koje su ovdašnji hospitalci imali s uplaćivanjem čak i tako malene svote mnogo govore i o gospodarstvu, i o općem financijskom stanju Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.

Ni ratovanje za račun Ludovika I. nipošto nije bilo jeftino. Ima mnogo poznatih slučajeva u kojima su hospitalci dijelili zemlju vazalima, poput spomenutih Tome Nigera, ili izvjesnog Brokuna iz Gore,⁷⁶ a vjerojatno su imali i vlastitih članova koji su mogli služiti kao ratnici. Međutim, iako se često navodi da su u njihove redove mogli stupiti samo plemići koji su mogli dokazati plemenito porijeklo, ta je odredba uvedena tek mnogo stoljeća kasnije. U vremenu o kojem govorim, neplemići su bez problema ulazili u Red. Velik dio Reda činili su svećenici, bilo je nešto braće nevitezova, a vitezovi su činili zanemarivu manjinu i često uopće

⁷² DOBRONIĆ 2002: 159. Dobronić navodi da je ta svota manja od dotadašnje. Ako je $9 \times \frac{1}{4} = \frac{9}{4} = 2 + \frac{1}{4}$, ispalo bi da su prema novom dogovoru hospitalci morali plaćati $3 \times \frac{4}{4} = \frac{12}{4} = 3$, što je više od $2 + \frac{1}{4}$.

⁷³ ISTA: 157 i 165.

⁷⁴ LUTTRELL 2001: 272. Autor iznosi mišljenje prema kojem iznosi navedeni u izvorima uopće nisu redovite uplate, nego novac koji su novopostavljeni priori davali velikom magistru kako bi im on potvrdio titulu. Iako nisam preuzeo to mišljenje, ono bi se dobro uklopilo u sliku utjecaja koji su Anžuvinci imali na postavljanje priora.

⁷⁵ EDBURY 2001: 105.

⁷⁶ DOBRONIĆ 2002: 166.

nisu bili plemići.⁷⁷ Uostalom, u jedinim dvama poznatim slučajevima ređenja hospitalaca u Hrvatskoj, ni Johannes de Zagrabia ni Petar de Cassa nisu zaređeni za vitezove, nego za braću nevitezove (*fratri servientes*), s time da je Petar kasnije na zapovijed velikog magistra unaprijeđen u viteza.⁷⁸ Godine 1377. papinom se pozivu na rat protiv Turaka iz provincije odazvalo 18 vitezova i isti broj braće nevitezova,⁷⁹ ali to vjerojatno nije bio ukupni broj ovdašnjih hospitalaca, jer je u provinciji tada vladao kaos. Ni središnjica Reda nije znatnije pridonosila vojnoj snazi ove provincije – spomenuti Johannes odmah je nakon ređenja trebao biti poslan na Rod.

Doduše, bilo je slučajeva kad je veliki magistar neku od braće poslao u Ugarsko-slavonsku provinciju, i to najčešće po kazni. To su bili, na primjer, brat koji je imao odslužiti kaznu zbog ubojstva, zatim jedan kojem je zbog zločina privremeno oduzet habit, i drugi živopisni ljudi.⁸⁰ Neki su od njih zaista bili vitezovi, i to prilično opasni sudeći po njihovim dosjeima (*nota bene*, Ivan od Paližne u potpunosti se uklapa u ovaj profil), ali sumnjam da su znatnije pridonijeli vojnoj spremi provincije. Poznato je da je u više dokumenata navedeno da neki preceptor upravlja većim brojem preceptorata, a Dobronić navodi da je razlog tome to što je ukupni broj hospitalaca u provinciji bio dosta mali;⁸¹ rekao bih da takva pretpostavka nije bez osnove. No, ipak ih je bilo sasvim dovoljno da se međusobno pobiju i raskomadaju provinciju.

Cornuti je, po svemu sudeći, uspijevaao održavati provinciju na okupu; o njegovim metodama možemo samo spekulirati. Možda je odlučujući faktor bila kraljeva podrška, možda Baudonova karizma, ili su možda njegove metode održavanja braće u pokornosti bile učinkovite. Bilo kako bilo, osim izgreda s Montrealom, nema dokaza da je bilo drugih pretendena na mjesto priora. Jedini izvor koji bi možda mogao dokazati suprotno jedan je kratki i nespretni zapis zagrebačkog kaptola iz 1367. godine, u kojem je zabilježeno da je izvjesni Arnaldus iz Božjakovine sa svojim ljudima činio zlo okolnom stanovništvu.⁸² Iako je Arnaldus tituliran kao „pater et prior ordinis Cruciferorum sancti Joannis Jerusalemiani“, te nema sumnje da je riječ o hospitalcu, smatram da je takvo tituliranje samo pogreška sastavljača dokumenta.

⁷⁷ LUTTRELL 2001: 270.

⁷⁸ DOBRONIĆ 2002: 167 i 175. Luttrell navodi da prijevod dokumenta u Dobronić, Viteški redovi iz 1984., nije pouzdan, a da je dokument pogrešno datiran. Ne znam je li autorica u kasnijem izdanju popravila te nedostatke. V. LUTTRELL 2001: 280 N 41.

⁷⁹ DOBRONIĆ 2002: 169.

⁸⁰ LUTTRELL 2001: 274.

⁸¹ DOBRONIĆ 1999: 11.

⁸² CD XIV, p. 106. doc 64.

Čini se da je Baudon do kraja svog života vjerno služio kralju, budući da je dopustio da budući prior Ivan od Paližne ode u Italiju, za Ludovika ratovati protiv Venecije (koja se hospitalskom redu nije ničim zamjerila).⁸³ Ali nakon njegove smrti, Ludovik je po svemu sudeći samovoljno postavio na mjesto priora Rajmonda de Beaumonta,⁸⁴ ili ga je barem podržao kad je taj uzurpirao priorat. Međutim, velikom je magistru već bilo dosta Ludovikovog poigravanja s Redom, te je za priora postavio priora Venecije, Pijemonteza Giovannija de Rivaru, što je - budući da je Ludovik tada ratovao protiv Venecije, a njegove odrede vodio hospitalac Ivan od Paližne - bila velika uvreda za kralja.⁸⁵ I papa je imao svog kandidata za priora, Provansalca Bertranda Flottea, ali je pristao uz velikog magistra i zahitijevao od Ludovika da prizna Giovannija. Potonji nije imao mnogo uspjeha u preuzimanju vlasti, budući da se Rajmond i kasnijih godina navodi kao prior, a Konvent 1374. pri prikupljanju doprinosa od provincija (*responsiones*) ne navodi nikakvog priora nego samo neimenovanog regenta.⁸⁶ Takva je bolesna situacija dovela čak i do apsurdne epizode, u kojoj je Ivan od Paližne ratovao protiv samog pape Grgura XI. kad se taj pokušao vratiti iz Avignona u Rim.⁸⁷ Ovakvi ekstremi nisu bili neuobičajeni u tom poremećenom razdoblju nakon velike kuge, kad je crkvenu politiku vodila korupcija, ugled Crkve bio predmet sprdnje, a Boccaccio od nje pravio lakrdiju.

Ivan od Paližne uspješno je preuzeo vlast nakon što je Rajmond istjeran; ipak, upada u oči nevjerojatna sličnost među tim ratobornim priorima. Obojica su bili opasni, ambiciozni i nisu lako odustajali od vlasti; Rajmond se vratio u provinciju odmah nakon što je kraljica-majka Elizabeta svrgnula Paližnu 1384. godine.⁸⁸ S obzirom na svoj karakter i iskustvo u vladanju provincijom, mogao je biti koristan kraljici. Moguće je zamisliti da je Rajmond bio mentor mladom Paližni; naposljetku, zajedno su sudjelovali u Ludovikovom ratu protiv Venecije 1372. godine. U svakom slučaju, izloženost utjecaju karaktera poput Rajmondovog znatno je utjecala na Paližninu osobnost.

Borba oko priorata potrajala je skoro deset godina. Kasnije su se u opći metež uključili i papa Urban VI., tada već prilično lud, i njegov konkurent Klement VII., odnosno Pierre de Geneve, zloglasni „mesar Cesene“.⁸⁹ Što se same provincije ticalo, borbe su dovele samo do još većih gubitaka posjeda, jer su svi pretendenti

⁸³ BUDAK 1989: 66.

⁸⁴ Isti je čovjek potpisivan i kao Belmonte, Beleromonte, Wellomonte i dr., v. DOBRONIĆ 2002: 208.

⁸⁵ LUTTRELL 2001: 274.

⁸⁶ DOBRONIĆ 2002: 170.

⁸⁷ BUDAK 1989: 67.

⁸⁸ HUNYADI 2010: 63.

⁸⁹ LUTTRELL 2001: 275.

na mjesto priora, po već zacrtanoj Montrealovoj metodi, dijelili posjede Reda u zamjenu za podršku. Prva zapovijed koju je veliki magistar dao Paližni, odmah nakon što je postavljen za priora, bila je da vrati posjede koje su Beaumont (kojeg Rod nikad nije priznao za priora) i drugi otuđili.⁹⁰ Poznato je da je Paližna agresivno ratovao protiv Zadra kako bi vratio posjede Bojišće i Zablacé;⁹¹ ni Dopsin 1384. više nije bio hospitalski nego svjetovni, a hospitalski je antimagistar (Red se do tada rascijepio) pisao jednom od svojih komandera (ili anti-komandera?) da ga „osvoji ako može“.⁹²

Smrću Ludovika I. izumrla je muška linija ugarsko-hrvatske grane dinastije Anžuvina. Budući da njegovog moćnog zaštitnika više nije bilo, Red je odlučio preuzeti vlastitu sudbinu u svoje ruke. Ivan od Paližne, koji je pokojnom kralju tako dugo služio, pobunio se protiv njegovih nasljednika. Na kraju se pokazalo da to nije bio naročito pametan potez. Ta je pobuna Ugarsko-slavonsku provinciju potpuno upropastila, i nakon nje povijest viteških redova u Hrvatskoj gubi svoj predmet.

Zaključak

Iako bi se moglo zaključiti da je razvoj hospitalskog reda na hrvatskom prostoru bio analogan razvoju templarskog reda, među njima postoje znatne i nepremostive razlike. Prije svega, sve do početka XIV. stoljeća hospitalci su bili „vječiti drugi“ i živjeli su u sjeni templara. Njihovi se posjedi, a paralelno s njima i politički utjecaj, s vremenom polako povećavaju, ali nema ni govora o bilo kakvom konkuriranju templarima. Situacija se drastično promijenila tek nakon ukinuća templarskog reda, kada hospitalci naglo, gotovo preko noći, višestruko uvećavaju svoju imovinu. Međutim, paradoksalno je da unatoč tome nikad nisu uspjeli postići templarsku razinu prestiža i moći. Razlozi toga leže prvenstveno u novonastaloj situaciji u Kraljevstvu: Ugarska je dobila novu dinastiju, Anžuvince, koji nisu nikome, pa ni hospitalcima dopuštali veću količinu autonomije. Osim toga, više posjeda značilo je i veću opasnost od susjeda, a čini se da hospitalci nisu bili u stanju fizički braniti svoje posjede, budući da su toliko često bili prisiljeni pozivati kralja u pomoć. Vjerojatno je i njihov broj bio relativno malen. Također, hospitalci su od početka imali znatan hendikep – nisu bili posve oslobođeni od plaćanja crkvenih nameta. Već sam pokazao da je to predstavljalo velik teret za njihove financije. Naposljetku, nije ni čudno što su bili svedeni na marionetu kralja Ludovika I., moćnog vladara koji se nije libio podčinjavati druge svojim ciljevima, i koji je, za razliku od mnogih svojih prethodnika, imao dovoljno energije da svoje namjere provede

⁹⁰ DOBRONIĆ 2002: 176-7.

⁹¹ ISTA: 175.

⁹² LUTTRELL 2001: 275.

u djelo. Treba spomenuti da se ova slika razvoja hospitalskog reda može primijeniti na cijelu Europu; Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo ovdje ne predstavlja iznimku.

Na kraju bih se osvrnuo na problem „priorata vranskog“, koji nam je Kukuljević ostavio u amanet. Iako se nisam bavio problemom naziva samog priorata, u ovom sam ga radu dosljedno nazivao „ugarsko-slavonskim“, jer nema podataka o ikakvom izdvojenom „hrvatskom“ prioratu. Vrana je, kao teritorijalna jedinica znatno udaljena od glavnine hospitalskih posjeda, vjerojatno imala dosta široku autonomiju, prvenstveno zato što bi bilo vrlo nepraktično slati poslanstvo prioru kad god je trebalo obaviti neku manje važnu funkciju; uostalom, Vrana je od ostalih posjeda bila i fizički odvojena Dinaridima, koji su vrvjeli razbojnicima. Međutim, iz ranije spomenutog pisma bratu Loquetusu vidi se da je veliki magistar i priobalno područje smatrao integralnim dijelom Ugarsko-slavonske provincije, a za Baudona Cornutija znamo da je barem jednom posjetio Vranu i ondje nastupio u svojstvu vladajućeg priora. Međutim, nemamo nikakvih podataka koji bi potvrdili pretpostavku da je Vrana bila njegova rezidencija, a kamoli da je riječ o posebnoj provinciji.

Bibliografija

Izvori

- KLAIĆ, Nada. 1972. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga.
- SMIČIKLAS, Tadija. 1906. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SMIČIKLAS, Tadija. 1907. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* V, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SMIČIKLAS, Tadija. 1910. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* VIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SMIČIKLAS, Tadija. 1913. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* XI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SMIČIKLAS, Tadija. 1916. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* XIV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Literatura

- BELAJ, Juraj. 2001. Arheološko naslijeđe viteških redova na sjeverozapadnom prostoru središnje Hrvatske. Magistarski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu.
- BLIZNYUK, Svetlana. 2001. A Crusader of the Latter Middle Ages, U Hunyadi -Laszlovsky 2001: 51-61.
- BORCHARDT, Karl. 2001. The Templars in Central Europe, U Hunyadi -Laszlovsky 2001: 233-245.

- BUDAK, Neven. 1989. Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana, *Historijski zbornik* I, god. XLII.: 57-70.
- DOBRONIĆ, Lelja. 1999. *Iz prošlosti Glogovnice*, Križevci: Matica hrvatska.
- DOBRONIĆ, Lelja. 2002. *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb: Dom i svijet.
- EDBURY, Peter. 2001. The Military Orders in Cyprus. U Hunyadi -Laszlovsky 2001: 101-109.
- ENGEL, Pal. 2001. *The Realm of St. Stephen*, London/New York: I. B. Tauris Publishers.
- HUNYADI, Zsolt. 2001. The Hospitallers in the Kingdom of Hungary: Houses, Personnel, and a Particular Activity up to c. 1400. U Hunyadi -Laszlovsky 2001: 253-269.
- HUNYADI, Zsolt. 2010. *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary*, Budimpešta: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) i Department of Medieval Studies of the Central European University.
- HUNYADI, Zsolt, Jozsef LASZLOVSKY (ur.). 2001. *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Budimpešta: Department of Medieval Studies, Central European University & Society for the Study of the Crusades and the Latin East.
- KONTLER, Laszlo. 2007. *Povijest Mađarske*, Zagreb: Srednja Europa.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. 1886. Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 81: 1-80.
- LUTTRELL, Anthony. 2001. The Hospitallers in Hungary before 1418. U Hunyadi -Laszlovsky 2001: 269-283.
- NICHOLSON, Helen. 2002. Vitezovi Krista?, *Lucius: zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“* 2: 159-179.
- RILEY-SMITH, Jonathan. 2007. *Križarski ratovi*, Split: Verbum.
- ŠANJEK, Franjo. 1993. *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

A Military Order in the Service of Monarchy. The Hospitallers in the Croatian territory in the 13th and 14th Centuries

The Hospitaller order came to Croatia at the end of the 12th or at the beginning of the 13th century; it is impossible to determine the exact date of their arrival, and it is difficult to determine the layout of their estates. The latter were certainly smaller than the templars', but they nevertheless expanded with time. The Hospitallers were under protection of many of the Arpadok kings, and they received many generous donations from them. Within the Hungarian-Croatian Kingdom, they were organized as the Hungarian-Slavonic Hospitaller province. After the abolishment of the Templar order at the beginning of the 14th century, they were given the former Templars' estates, but the power and influence of their order continues to diminish. During the Angevin reign, they were completely depended

on the sovereign's support, and rebellions begin to break out within the order itself. The province remained united until the 1370s, but then numerous rebellions and secessions arose, and the Order weakened. After the Prior Ivan of Paližna's rebellion against the monarchy, the province had become irreparably weakened, and it would soon disappear.

Key words: Hospitallers, Hungarian-Slavonic province, estates, the Arpadoks, the Anjous, Baudon Cornuti, rebellion.

Ključne riječi: hospitalci, Ugarsko-slavonska provincija, posjedi, Arpadovići, Anžuvinci, Baudon Cornuti, pobuna.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 43

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2011.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 43

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrtko Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest),

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
znanstvenog projekta „Triplex Confinium - hrvatska višegraničja
u euromediterranskom kontekstu“

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2011. godine

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*